

Hoe middeleeuws Friesland zich profileerde met de Friese vrijheid

Oebele Vries

Gearfetting

As der ien ding is dêr't it Fryslân fan 'e lette midsiuwen troch opfalt, dan is dat wol de Fryske frijheid. Dat dochs wol hiel bysûndere fenomeen út 'e Fryske skiednis hat de Friezen bûten har eigen lân in frijheidsreputaasje fan komsa oplevere, dy't, sa't bliken docht oan in gauris oanhelle útspraak fan 'e ensyklopedist Bartholomaeus Anglicus, al om de midden fan 'e trettjinde iuw hinne stal krige hat. Ut 'e tiid nei 1498, it jier dat de Fryske frijheid ferlern gien is, binne fan dy reputaasje ek noch spoaren werom te finen, sels oant yn 'e njoggentjinde iuw.

De bloeitiid fan de Fryske frijheid kin steld wurde op it tiidrek fan 1200 oant 1350. Yn 'e twa út dy tiid oerlevere Fryske kleasterkroniken binne sitaten te finen dêr't dy frijheid folop yn priizge wurdt. Hiel oars is it byld fan 'e twadde perioade fan de Fryske frijheid (1350-1498). Dat is, yn alle gefallen sûnt de iere 16de iuw, útsprutsen negatyf. Hast algemien wurdt de tiid fôár 1498 dan foarsteld as ien fan anargy, fan partijstried tusken Skieringers en Fetkeapers, fan in 'fetemaatskippij'. Yndied falle der oer dy perioade allinnich mar mei de grutste muoite inkelde positive ûntwikkelingen te melden.

De 'tradisjonele' fisy fan lettere histoary op de Fryske frijheid wie, dat dy ynterpretearre wurde moat as in kombinaasje fan sosjale en politike frijheid. Koartsein komt dat derop del, dat de Friezen troch it ûntbrekken fan feodale ferhâldingen persoanlik frij wiene (sosjale frijheid) en dat de Fryske lannen troch de ôfwêzigens fan lânshearlike hearskippij folslein autonoom dan wol 'ryksûnmidlik' wiene (politike frijheid). Yn 1966 waard de oanhingers fan dy fisy it mannear opsein troch de rjochtshistoarikus Nico Algra, dy't úthold, dat de sosjale frijheid earder myte as realiteit west hie. Myn eigen fisy, dy't ik yn 2015 foar it earst nei foaren brocht ha, is dat foar it earste tiidrek fan de Fryske frijheid krekt de sosjale frijheid de essinsje foarme en dat Algra syn fisy inkeld opgiet foar de twadde perioade. Nei myn betinken hat Algra dan ek wat al te rimpen west yn syn iver om de Fryske frijheid te ûntmytologisearjen.

Friese frijheidsreputatie

Ongetwijfeld een van de meesterwerken van de wereldliteratuur is Dantes *La Divina Commedia*. In deel I ('Inferno') verhaalt Dante, schrijvend in zijn moedertaal, het Italiaans, over zijn reis door de hel. In Canto XXXI

beschrijft hij de eerste reus die hij daar tegenkomt: Nimrod, de mythische eerste koning van Babel. Om aan te geven hoe groot die was, gebruikt hij het volgende beeld: om tot zijn hoofdhaar te reiken zouden zelfs drie Friezen niet genoeg zijn geweest (*che di giungere alla chioma tre Frison s'averien dato mal vanto*).¹ Hij bedoelt natuurlijk: drie op elkaars schouders staande Friezen.² Waarom Friezen? Omdat binnen de West-Europese cultuurkring in Dantes tijd, de vroege veertiende eeuw, juist de Friezen bekend stonden om hun grote lichaamslengte.³

De laatmiddeleeuwse Friezen profileerden zich echter ook nog door iets heel anders: hun vrijheidsreputatie.⁴ De toon hiervoor is gezet door de Engelse franciscaan Bartholomaeus Anglicus, auteur van een groot en buitengewoon invloedrijk encyclopedisch werk, getiteld *De proprietatibus rerum*, dat kan worden gedateerd op ongeveer 1240 (eerste uitgave in druk: ca. 1471). Hierin vinden wij ook een hoofdstuk over Friesland: *De Frisia*. Bartholomaeus benadrukt hierin de verschillen tussen Friezen en Germanen, waarbij hij met Germanen Duitsers bedoelt, wel te verstaan inclusief de Vlamingen en Hollanders. Letterlijk zegt hij: *morti se opponunt gratia libertas et potius mortem eligunt quam jugo opprimi servitutis* ('voor de vrijheid hebben ze hun leven veil en zij verkiezen de dood boven het juk van de slavernij').⁵ Het bekende Friese parool *Leaver dea as slaaf* kan worden teruggevoerd op deze uitspraak van Bartholomaeus.⁶ Het is niet onmogelijk dat deze leus zelfs nog verder terugreikt, namelijk tot de Romeinse staatsman en redenaar Marcus Tullius Cicero, die zich als volgt uitspreekt: *Mors servituti turpitudinique anteponenda* ('De dood is te verkiezen boven slavernij en smaad').⁷ Hierbij moet overigens wel

-
- 1 J. Terlingen, 'Dante en de mythe fan de Friezen', *Us Wurk* 19 (1970) 73-84. Aldaar is de volgende vrijwel letterlijke Friese vertaling van deze passage te vinden: "dat om de krún to rikken sels trije Friezen net genôch west hiene".
 - 2 Zoals uitgedrukt in de veel vrijere Friese vertaling van P.W. Brouwer, *Dante Alighieri, La divina commedia. De godlike komeedzje* (Ljouwert 2008) 131: "dat trije Friezen, op elkoars skouders steande, net by syn hierren komme koene".
 - 3 Terlingen, 'Dante en de mythe', 76-77.
 - 4 Ph.H. Breuker en A. Janse, 'Beelden', in: Ph.H. Breuker en A. Janse (red.), *Negen eeuwen Friesland – Holland. Geschiedenis van een haat-liefdeverhouding* (Zutphen 1997) 9-66, ald. 29-35.
 - 5 Geciteerd bij J. Stracke, 'Was sagen mittelalterliche Kosmographen in ihren Werken über Friesland aus?', in: *Frysk Jierboek 1967* (Ljouwert 1967) 15-29, ald. 17. Vgl. Breuker en Janse, 'Beelden', 19.
 - 6 R. Bülck, "'Lewer düad üs Slaw". Geschichte eines politischen Schlagwortes', *Niederdeutsches Jahrbuch* 74 (1951) 99-126.
 - 7 O. Vries, 'Frisonica libertas: Frisian freedom as an instance of medieval liberty', *Journal of Medieval History* 41 (2015) 229-248, ald. 243. De geciteerde uitspraak van Cicero komt uit zijn traktaat *De officiis*.

worden opgemerkt dat Cicero deze woorden niet in verbinding brengt met de Friezen. Waar de voorstelling van de grote lichaamslengte van de Friezen vandaan komt, is niet duidelijk. Bartholomaeus maakt er in ieder geval geen gewag van.

Drie eeuwen na de totstandkoming van Bartholomaeus' encyclopedie, in 1534, verschijnt de wereldbeschrijving van Sebastian Franck, bekend onder de titel *Weltbuch*. Wij zien dat deze Zuid-Duitse – preciezer gezegd Zwabische – auteur nog steeds, zoals velen voor hem, Bartholomaeus' beeld van de Friezen min ofte meer plagieert. Zo schrijft hij over hen onder meer het volgende: zij zijn *der freiheit also begirig, daz sy ehe sturben, und Land, leib und guot verloren, ehe sy sich under ein herrschaft begeben* (zij zijn 'zo begerig naar de vrijheid dat zij liever zouden sterven en land, leven en goed verliezen dan dat zij zich onder een heerschappij begeben').⁸ Hij voegt hieraan ook nog iets toe van hemzelf, namelijk dat de Friezen zich nóg meer op hun vrijheid beroemen dan de Zwitsers (*rhumen sich als die freyen mehr dann die Schweitzer*). Hierbij kan worden aangetekend dat Franck als Zuid-Duitser, die bovendien het laatste deel van zijn leven in Bazel doorbracht, ongetwijfeld goed op de hoogte was van het vrijheidsgevoel van de Zwitsers. Overigens moet worden gezegd dat het vrijheidsstreven van de Friezen, gezien het feit dat zij hun vrijheid in 1498 hebben moeten opgeven, in 1534 – anders dan Franck suggereert – al niet meer kon concurreren met dat van de Zwitsers. In later tijd zijn voor iemand als Friedrich Schiller dan ook de Zwitsers en niet de Friezen de voorvechters bij uitstek van het vrijheidsbeginsel. Als zodanig verheerlijkt hij de Zwitsers in zijn drama 'Wilhelm Tell' (1804). Hierin vinden wij zelfs de vrijheidsleus 'leaver dea as slaaf' terug, en wel – in Schillers woorden – als *eher den Tod, als in der Knechtschaft leben*.⁹

Toch spreekt nog in 1826 een andere beroemde Duitse auteur, Heinrich Heine, naar aanleiding van een verblijf in Oost-Friesland, van *das Talent der Freiheit* van de Friezen. Oost-Friesland behoorde toen sinds kort tot het koninkrijk Hannover. Heine had een hartgrondige afkeer van de adel en hij constateerde dan ook goedkeurend: de grote invloed van de Hannoveraanse adel *betrübt manches freie Friesenherz*.¹⁰

8 Geciteerd bij Stracke, 'Was sagen mittelalterliche Kosmographen', 27. Vgl. Breuker en Janse, 'Beelden', 31.

9 Aangehaald bij Vries, 'Frisonica libertas', 243 (noot 95).

10 H. Heine, *Die Nordsee. Die Reisebilder von 1826 mit den beiden Gedichtzyklen* (Berlin 2016) 17.

Positief beeld van de Friese vrijheid

Wij zien dus dat aan de Friezen al eeuwenlang een vrijheidsreputatie kleeft. Deze gaat terug op de middeleeuwse ‘Friese vrijheid’, een begrip dat al vanaf ca. 1300 in bronnen uit Friesland zelf voorkomt.¹¹ Op de vraag wat de essentie van deze vrijheid uitmaakt, ga ik verderop in.

Ik zou de tijd van ruwweg 1200 tot 1350 willen bestempelen als de bloeitijd van de Friese vrijheid. Dit was de tijd waarin de Friese landen tussen Zuiderzee en Wezer, te beginnen met die ten oosten van de Lauwers, zich hadden aaneengesloten in het – uiteindelijk ter ziele gegane – verbond van de Opstalsboom.¹² De beroemdste representant van deze eerste periode van de vrijheid is ongetwijfeld Emo, abt van het klooster Bloemhof te Wittewierum (die tegenwoordig onder de naam ‘Emo of Friesland’ in Oxford wordt vereerd als de – voor zover bekend – eerste buitenlandse student aan de beroemde universiteit van deze stad).¹³ In zijn befaamde kroniek (eerste helft dertiende eeuw) is Emo uitgesproken positief over de Friese vrijheid. Wanneer hij opsomt welke rijkdommen God Friesland heeft geschonken, noemt hij niet alleen de talrijkheid van zijn bevolking, de menigte vee, de vele weiden en vruchtbare bouwlanden, maar ook de vrijheid. Hij schrijft Frieslands rijkdom zelfs toe aan deze vrijheid: *quia (...) libertate, que res est inestimabilis, (...) ditissima* (‘omdat het door de vrijheid, die een zaak van onschatbare waarde is, zeer rijk is’).¹⁴ Tekenend is ook een uitspraak van Emo in een brief aan de abt van Prémontré, het hoofdklooster van de orde der premonstratenzers, waartoe ook Bloemhof behoorde. Hierin presenteert hij de Friese landen, met hun zelfgekozen en dus niet door een landsheer benoemde rechters, als een toonbeeld van rechtszekerheid. Hij doet dat met de volgende woorden (in vertaling): ‘Want door Gods genade leven wij in Friesland in een vrijheid die zo groot is dat geen kip een kuiken met geweld zou kunnen worden ontroofd’.¹⁵ Want zelfs dán zouden de rechters al ingrijpen, zo moeten wij dit begrijpen.

Ook de abtenlevens van het eveneens premonstratenzer klooster Mariengaarde (bij Hallum), die op schrift zijn gesteld in de tweede helft van

11 Vries, ‘*Frisonica libertas*’, 233-236 (‘The genesis and development of the expression ‘Frisian freedom’’).

12 H.D. Meijering, *De Willekeuren van de Opstalsboom (1323). Een filologisch-historische monografie* (Groningen 1974).

13 www.ox.ac.uk/about/organisation/history (‘the first known overseas student’) (laatstelijk geraadpleegd op 2-10-2018).

14 H.P.H. Jansen en A. Janse (ed.), *Kroniek van het klooster Bloemhof te Wittewierum* (Hilversum 1991) 122.

15 *Ibidem*, 181.

de dertiende eeuw, bevatten een passage waarin de Friese vrijheid uiterst positief wordt gewaardeerd. Hierin wordt verhaald dat Floris IV, graaf van Holland, na 1233 geen pogingen meer ondernam om de Friese gewesten te betreden en dat zijn zwaard, “dorstend naar bloed en meer dan afgunstig op de vrijheid die de Friezen reeds genoten sinds de dagen van Rooms keizer Karel de Grote, (...) in de schede (bleef) en (...) op Goddelijk bevel op (hield) Israël (=Friesland!) te slaan”.¹⁶

Ondanks deze mooie woorden moeten wij ons hoeden voor het al te idyllische beeld van de Friese vrijheid zoals later gepropageerd door de zeventiende-eeuwse geschiedschrijver Ubbo Emmius.¹⁷ De kronieken van Bloemhof en Mariëngaarde laten namelijk tevens zien dat er ook in de bloeitijd van de vrijheid in de Friese landen veel onderlinge strijd voorkwam en dat de vete er welig tierde. Daar stond dan wel weer tegenover dat de abten van de grote kloosters een matigende invloed uitoefenden.¹⁸

Dat de Friese vrijheid in deze tijd ook naar buiten uitstraalde, blijkt uit het feit dat de naburige niet-Friese gebieden die de bisschop van Utrecht als landsheer hadden, er niet ongevoelig voor bleken. Het sprekendste voorbeeld hiervan is wel Stellingwerf, dat zich in de periode 1309-1328 bevrijdde van het gezag van de bisschop en de Friese vrijheid omarmde. In het Stellingwerfer landrecht, dat vermoedelijk kort na 1309 is opgetekend, is zelfs sprake van een zware straf voor eenieder die in Stellingwerf inbreuk maakte op de Friese vrijheid (*die de Vreessche vryheit inbreket*).¹⁹ Kennelijk verwachtte men in Friesland dat de rest van Drenthe het voorbeeld van Stellingwerf zou volgen. Anders is het moeilijk te verklaren waarom in het zgn. Traktaat van de Zeven Zeelanden heel Drenthe wordt opgevoerd als het vierde van de zeven Friese ‘zeelanden’.²⁰ Na 1350 wierp de stad Groningen zich op als beschermer van de Friese vrijheid.

16 H.Th.M. Lambooy en J.A. Mol (ed.), *Vitae Abbatum Orti Sancte Marie. Vijf abtenlevens van het klooster Mariëngaarde in Friesland* (Hilversum/Leeuwarden 2001) 383-385. Deze passage is overigens mogelijk een invoeging uit de vijftiende eeuw. Zie A. Janse, *Grenzen aan de macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400* ('s-Gravenhage 1993) 42. Zie ook J.A. Mol en J. Smithuis, ‘De Friezen als uitverkoren volk. Religieus-patriottische geschiedschrijving in vijftiende-eeuws Friesland’, *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 11 (2008) 165-204.

17 J.J. Boer, *Ubbo Emmius en Oost-Friesland* (Groningen 1935) 117-131.

18 A.B. Mulder-Bakker, ‘De vrede van de abten’, in: D.E.H. de Boer, R.I.A. Nip en R.W.M. van Schaik (red.), *Het Noorden in het midden. Opstellen over de geschiedenis van de Noord-Nederlandse gewesten in Middeleeuwen en Nieuwe Tijd* (Assen 1998) 3-17.

19 O. Vries, *De taal van recht en vrijheid. Studies over middeleeuws Friesland* (Gorredijk 2012) 383-415.

20 O. Vries (m.m.v. D. Hempenius-van Dijk), *Asega, is het dingtijd? De hoogtepunten van de Oudfriese tekstoverlevering* (Leeuwarden/Utrecht 2007) 71.

Hierbij presenteerden de Groningers hun stad zelfs – ongetwijfeld ook om sterker te staan tegenover de bisschop – als gelegen in Friesland.²¹

Negatief beeld van de Friese vrijheid

In Westerlauwers Friesland viel het doek voor de vrijheid, zoals al aangeduid, in 1498, in Oost-Friesland al iets eerder (1464). Toch heeft in onze tijd het begrip Friese vrijheid in Oost-Friesland groter bekendheid en ook een positiever lading dan in Westerlauwers Friesland.²² In Westerlauwers Friesland domineert de voorstelling dat het een tijd was van anarchie, van partijstrijd, van Schieringers en Vetkopers, van het ontbreken van een centraal gezag, van een ‘vetemaatschappij’.²³ Hierbij kan worden opgemerkt dat dit weinig opwekkende beeld vooral bepaald lijkt te zijn door de tweede en laatste periode van de Friese vrijheid, het tijdperk 1350-1464/1498. En inderdaad, dit wás een tijd van neergang van de vrijheid, van sterk toegenomen invloed van plaatselijke potentaten oftewel hoofdelingen, en van veel onderlinge strijd. Deze binnenlandse strijd zou erop uitlopen dat in Oost-Friesland een hoofdeling zich wist op te werken tot graaf, dat de Ommelanden zich onder de bescherming van de stad Groningen stelden en dat in Westerlauwers Friesland de leiders van de Schieringers een buitenlandse vorst, hertog Albrecht van Saksen, in het land haalden.

Laatstgenoemde vorst had, zo zou al spoedig blijken, met Friesland maar één doel voor ogen: het creëren van een passend landsheerlijk territorium voor zijn jongste zoon teneinde de verdere deling van de Saksische erflanden te voorkomen.²⁴ Dit territorium zou moeten bestaan uit alle Friese of als Fries beschouwde landen van de Zuiderzee tot maar liefst de

21 O. Vries, ‘Bestond er bij de Groningers vóór de Reductie een Fries besef?’, in: P.Th.F.M. Boekholt e.a. (red.), *Rondom de Reductie. Vierhonderd jaar provincie Groningen 1594-1994* (Assen 1994) 223-235.

22 O. Vries, ‘Was die friesische Freiheit den Friesen heute noch bedeutet’, in: H. Kunz, F. Pingel & Th. Steensen, *Die “freien Friesen”. Geschichte und Perspektiven der Selbstverwaltung in den Frieslanden* (Bräist/Bredstedt 2013) 95-104.

23 *Ibidem*, 100-101. Het begrip ‘vetemaatschappij’ is geïntroduceerd door P.N. Noomen, ‘De Friese vetemaatschappij: sociale structuur en machtsbases’, in: J. Frieswijk e.a. (red.), *Fryslân, staat en amcht 1450-1650. Bijdragen aan het historisch congres te Leeuwarden van 3 tot 5 juni 1998* (Hilversum/Leeuwarden 1999) 43-64. Zie ook M. Gerrits, ‘Schieringers, Vetkopers en het einde van de Friese vrijheid’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 123 (2010) 254-267, ald. 258-263.

24 P. Baks, ‘Albrecht der Beherzte als erblicher Gubernator und Potestat Frieslands. Beweggründe und Verlauf seines friesischen “Abenteuers”’, in: A. Thieme (red.), *Herzog Albrecht der Beherzte (1443-1500), ein sächsischer Fürst im Reich und in Europa* (Köln/Weimar/Wien 2002) 103-141.

grens met Denemarken, met inbegrip van Stellingwerf, de stad Groningen en Dithmarschen (Holstein).²⁵ Dit veel te ambitieuze Friese project van de Saksische hertogen is op een faliekante mislukking uitgelopen. In 1515 werd het opgegeven.

Wij komen het hierboven geschetste negatieve beeld van de Friese vrijheid al tegen in de eerste helft van de zestiende eeuw. In 1524 erkenden de Friese Staten Karel V, die na 1515 de rechtsaanspraken van de Hollandse graven op Westerlauwers Friesland weer was gaan activeren, na een lange strijd als landsheer. Enige jaren later, in 1528, wilden dezelfde Staten, nog beduusd van de nieuwe verhoudingen, schriftelijk laten vastleggen welke ingrijpende gebeurtenissen er sinds 1498 in Friesland hadden plaatsgevonden. De opdracht hiertoe ging naar de Friese jurist Kempo van Martena, die Karel V diende als raadsheer in het Hof van Friesland. Vier jaar later presenteerde Kempo zijn relaas, bekend als het *Annael ofte Landboeck*.²⁶ Dit opent met een korte verhandeling over de toestand in Friesland vóór 1498. Hierin vermijdt Kempo zorgvuldig het gebruik van het beladen begrip vrijheid. Wat hij wél doet, is het schetsen van een zo donker mogelijk beeld van de tijd toen Friesland het nog zonder landsheer moest stellen. Hoofdelingen voerden toen de heerschappij in dorpen en steden, Schieringers en Vetkopers bestreden elkaar en er geschiedde *daeghelycx meer veel ghewalts, onrechts, ende jammers van roeuerye, brandt, doedtslachte, moerdt ende fanghenschap*.²⁷ Wij zien Kempo zich hier als het ware uitputten in het opsommen van negatieve begrippen.

Een negatieve waardering van de Friese vrijheid spreekt ook uit de kroniek die bekend staat onder de naam *Proeliarius*. Hierin worden de beproevingen beschreven die het benedictijnerklooster te Staveren en later Hemelum in de roerige periode 1494-1518 moest doorstaan. Bij een episode uit het jaar 1496 wordt de volgende verzuchting geslaakt, hier weergegeven in de negentiende-eeuwse vertaling: 'In dien tijd was er geen Koning in Israël, dat is, onder de Friezen was er noch heer, noch regt'.²⁸ Deze ontboezeming, die verwijst naar Rechters (of Richteren) 17:6 ('In die dagen was er geen koning in Israël; ieder deed wat goed was in zijn ogen'), staat lijnrecht tegenover de hierboven aangehaalde uitspraak van Emo.

25 Er bestaat een hardnekkig misverstand dat tot dit gebied ook Noord-Friesland zou hebben behoord. Zie hiervoor: O. Vries, 'Waren die Strandfriesen wirklich Nordfriesen?', *Nordfriesisches Jahrbuch* 49 (2014) 7-26.

26 Druk: G.F. thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (ed.), *Groot Placaat en Charterboek van Vriesland*, dl. II (Leeuwarden 1773) 1-205.

27 *Ibidem*, 3.

28 *Proeliarius of Strijdboek, bevattende de jongste oorlogen in Friesland, in het jaar 1518, beschreven door broeder Paulus Rodolphi, van Rixtel, vertaald door J.G. Ottema* (Leeuwarden 1855) 39.

Deze negatieve beeldvorming is overigens grotendeels terecht. Immers, terwijl er in de vijftiende eeuw in de door landsheren bestuurde gebieden langzamerhand meer orde en zekerheid kwam, werd gedurende vrijwel geheel de vijftiende eeuw vooral Westerlauwers Friesland geteisterd door niet aflatende binnenlandse strijd. Van het vroeger zo grote morele gezag van de abten was weinig meer over. Alleen van de opkomende steden, hoe gering ook van omvang en hoezeer zelf vaak ook in de greep van hoofdelingen, gingen impulsen uit tot een zeker herstel van orde en gezag. Geheel zonder vrucht bleven die overigens niet. Omstreeks 1425 kwam het namelijk, onder druk van de steden, in Oostergo en Westergo tot de vorming van een landsvergadering (*mena dei*), waarin ieder rechts-district op het platteland ('deel', later 'grietenij' genoemd) en aan iedere stad een stem werd toegekend.²⁹ Deze instelling, vaak aangeduid als de 'stemmen', zou hier vervolgens een, zij het zwakke, vorm van centraal gezag uitoefenen en wel onder leiding van Leeuwarden in Oostergo en Sneek in Westergo. Hoewel de bestuurskracht hiermee ontgezenzeggelijk werd vergroot, heeft ook deze ontwikkeling de ondergang van de vrijheid in Westerlauwers Friesland niet kunnen voorkomen.

Friese vrijheid: sociaal of politiek of beide?

De 'traditionele' visie van de historici op de Friese vrijheid kan als volgt worden omschreven: deze vrijheid was een combinatie van sociale en politieke vrijheid.³⁰ Sociale vrijheid hield kort gezegd in: geen feodaliteit, geen lijfeigenschap (=persoonlijke onvrijheid) en geen ridders. Wat dit laatste betreft, ridders werden gezien als vertegenwoordigers van vreemde, op feodaliteit steunende landsheren. Politieke vrijheid lag in het verlengde hiervan: geen vorstengezag, dus geen landsheren.

Deze visie werd in 1966 scherp aangevallen door de rechtshistoricus Nico Algra. In zijn proefschrift uit dat jaar stelde deze de beweerde sociale vrijheid – ook wel omschreven als vrijheid van persoonlijke dienstbaarheid – aan de kaak als een romantisch verzinsel.³¹ Gedurende de middeleeuwen verstonden de Friezen, aldus Algra, onder Friese vrijheid niet de vrijheid van persoonlijke dienstbaarheid, maar iets geheel anders, namelijk politieke vrijheid, rijksonmiddellijkheid (verderop meer over dit begrip). Alleen de politieke vrijheid zou realiteit zijn geweest. Citaat: 'In

29 O. Vries, 'De 'stemmen' in Oostergo en Westergo, de pre-landsheerlijke staten van Friesland', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis* 15 (2012) 60-82.

30 Vgl. J.R.G. Schuur, 'De middeleeuwse Friese vrijheid. Een sociaal of een politiek verschijnsel?', *It Beaken* 67 (2005) 17-30.

31 N.E. Algra, *Ein. Enkele rechtshistorische aspecten van de grondeigendom in Westerlauwers Friesland* (Groningen 1966) 99-102.

Westerlauwers Friesland is de Friese vrijheid een politiek postulaat, dat zich tegen de graaf van Holland in diens kwaliteit als heer van Friesland richt'.³² Over Oosterlauwers Friesland liet Algra zich op deze plaats niet uit, maar zijn visie gold evenzeer dát deel van Friesland. De sociale vrijheid was in Algra's optiek juist niet realiteit, want er zouden ten tijde van de Friese vrijheid wel degelijk ook onvrije Friezen zijn geweest.

Algra's als ontmythologiserend ervaren visie werd door velen overgenomen. Ook ikzelf heb in Algra's spoor een tijdlang de Friese vrijheid gezien als louter politieke vrijheid, als vrijheid van landsheerlijke heerschappij.³³ Maar nu zie ik het anders. In een artikel uit 2015 onder de titel *Frisonica libertas* – Latijn voor Friese vrijheid – kom ik op basis van nieuw onderzoek tot de conclusie dat in de Friese landen de Friese vrijheid alleen in haar laatste fase, d.w.z. in de vijftiende eeuw, werd gezien als beperkt tot de politieke vrijheid.³⁴ Daarvóór evenwel, in ieder geval tot ca. 1350, dus in de bloeitijd van de Friese vrijheid, vormde juist de sociale vrijheid, met haar afkeer van feodaliteit en van persoonlijke onvrijheid, het meest essentiële deel van de vrijheid. Een belangrijk aspect van deze vrijheid was de vrije verkiezing van rechters, iets waarover later vooral Ubbo Emmius de loftrumpet zou steken. Na het midden van de veertiende eeuw daarentegen, toen de hoofdelingen domineerden, stond inderdaad de vrijheid van vorstengezag, dus de politieke vrijheid, centraal. Dit was ook niet onlogisch, want juist hierbij hadden de hoofdelingen met hun plaatselijke heerschappijtjes alle belang. Landsheren zouden immers ongetwijfeld paal en perk proberen te stellen aan hun machtsontplooiing, iets wat in Westerlauwers Friesland na 1498 ook daadwerkelijk is gebeurd.

Vrijheid werd in de late middeleeuwen aangevoeld als een anomalie. Om hun vrijheid te legitimeren ontwikkelden de Friezen dan ook al vroeg een soort van vrijheidsideologie.³⁵ Centraal hierin stond – eigenlijk heel verrassend – de persoon van de Frankische koning Karel oftewel Karel de Grote, die de Friezen van onvrijen tot vrijen, ja zelfs tot vrijheren, zou hebben gemaakt. Belangrijk is dat het in deze voorstelling enkel gaat om de vrijheid van persoonlijke dienstbaarheid, dus om sociale vrijheid. Onvrij zouden de Friezen zijn gemaakt door de Noormannen, die hen

32 *Ibidem*, 101.

33 Bijv. O. Vries, *Het Heilige Roomse Rijk en de Friese vrijheid* (Leeuwarden 1986) 11.

34 Vries, 'Frisonica libertas', 236-238.

35 H. Schmidt, 'Zur "Ideologie" der Friesischen Freiheit im Mittelalter', in: H. van Lengen (red.), *Die Friesische Freiheit – Leben und Legende* (Aurich 2003) 318-345; ook in: idem, *Ostfriesland und Oldenburg. Gesammelte Beiträge zur norddeutschen Landesgeschichte* (Aurich 2008) 441-460.

zouden hebben gedwongen als teken van hun onvrijheid houten halsbanden te dragen. Het gaat bij dit alles duidelijk om een mythe, maar zo zullen de Friezen van toen het bepaald niet hebben gevoeld.

In Friesland kon men ongelukkigerwijs niet een oorkonde laten zien waarin koning Karel zijn vrijheidsschenking schriftelijk had laten vastleggen. Maar er kwam uitkomst. Omstreeks 1300 dook een kopie op van de tekst van het vrijheidsprivilege dat Karel de Friezen zou hebben verleend.³⁶ Het ging – zo weten wij nu – om een gefingeerde tekst. Toch heeft dit pseudoprivilege, bekend als het Karelsprivilege, onder de Friezen lange tijd groot gezag genoten.

Dit Karelsprivilege nu laat zien hoe de Friezen omstreeks 1300 zelf hun vrijheid zagen. Een kernzin eruit is de volgende (eigen vertaling): ‘En bovendien hebben wij [=koning Karel] hun [=de Friezen], bij koninklijk gezag, toegestaan dat zij met al hun nageslacht, geboren en ongebornen, voor eeuwig vrij zullen blijven en geheel en al zullen zijn vrijgemaakt van persoonlijke onvrijheid. Wij bepalen ook dat niemand over hen zal heersen, tenzij dit gebeurt overeenkomstig hun eigen wil en met hun eigen instemming.’

Wij zien hier glashelder uitgedrukt dat de vrijheid zoals de Friezen die omstreeks 1300 postuleerden, zowel de sociale als de politieke vrijheid betrof. Ook naar de vrije keuze van de rechters wordt in het Karelsprivilege expliciet verwezen. Opvallend is dat Algra in zijn dissertatie het Karelsprivilege wel noemt, maar juist van de hier aangehaalde passage en ook van de vrije keuze van rechters geen melding maakt.

Aandacht verdient ook het privilege voor de Friezen van Rooms-koning Sigismund uit 1417, waarvan sinds 28 september 2017 een replica het Provinsjehûs in Leeuwarden siert.³⁷ Dit stamt, anders dan het Karelsprivilege, uit de tijd van neergang van de Friese vrijheid. Het is binnengehaald door de Schieringers, die op dat moment in een hevige vete met de Vetkopers waren verwickeld en dachten het te kunnen gebruiken in de strijd met hun tegenstanders.

Met dit privilege bevestigde Sigismund de gunsten en privileges die zijn voorgangers de Friezen hadden geschonken, evenwel zonder te specificeren welke precies hij daarmee bedoelde. Hierdoor ontbeert dit privilege de duidelijkheid van het Karelsprivilege. Verder valt op dat het in het Sigismundprivilege alleen om de politieke en niet om de sociale vrijheid

36 A. Janse, ‘De waarheid van een falsum. Op zoek naar de politieke context van het Karelsprivilege’, *De Vrije Fries* 71 (1991) 7-28, in het bijzonder 11-12.

37 Vries, *Het Heilige Roomse Rijk en de Friese vrijheid*, 37-47; O. Vries, *It frijheidsprivileezje út 1417 fan Roomsk-kening Sigismund foar de Friezen*. Frijheid fan Fryslân II (Ljouwert 2017).

gaat. Dit is natuurlijk ook weer niet zo verwonderlijk, want het stamt immers uit de vijftiende eeuw.

De politieke vrijheid wordt in dit privilege bovendien op een nieuwe manier ingevuld, namelijk als rijksonmiddellijkheid. Dit betekent dat Friesland niet alleen wordt bevrijd van de aanspraken van alle landsheren, maar dat het tegelijk onder het directe oftewel onmiddellijke gezag van het Rijk, dat wil zeggen het Heilige Roomse Rijk, wordt geplaatst. Dit laatste hield het recht op bescherming van de kant van het Rijk in, maar onder meer ook de verplichting tot het betalen van een belasting aan dit Rijk. Al spoedig bleek dat het Rijk de voorgespiegelde bescherming niet kon bieden, waarna zelfs de Schieringers deze belasting niet meer wilden opbrengen. Dusdoende negeerden niet alleen de Vetkopers, maar al na korte tijd ook de Schieringers het privilege van Sigismund. Het verschil met Zwitserland, waarmee een vergelijking voor de hand ligt, is groot, want daar vormden Rijksprivileges en daarmee rijksonmiddellijkheid juist wél het fundament van de vrijheid.³⁸

Friese vrijheid als communale vrijheid

Ik zie de Friese vrijheid als een manifestatie van de communale beweging in Europa.³⁹ Hieronder wordt verstaan een vooral tegen de macht van de feodale heren gerichte beweging in hoog- en laat-middeleeuws Europa. Deze was zeker niet dominant en is daardoor voor deze periode ook niet beeldbepalend. Zij kon zich het krachtigst ontwikkelen in die streken waar het centrale gezag het zwakst was. De onlangs overleden historicus Peter Blickle spreekt in dit verband van een communale gordel in Europa, reikend van Midden- en Noord-Italië, met zijn vele stadsrepublieken, via Zwitserland en de Duitse vrije rijkssteden tot de boerenrepubliek Dithmarschen in het uiterste noorden van Duitsland. Tot deze gordel behoorde bepaald ook Friesland, ook al valt dit opvallenderwijs buiten het blikveld van Blickle.⁴⁰

Van deze middeleeuwse communale vrijheid, waartoe dus ook de Friese vrijheid kan worden gerekend, resteert in het huidige Europa nog één rechtstreeks overblijfsel: Zwitserland. Het Zwitserse Eedgenootschap is ontstaan in de late dertiende eeuw. Oorspronkelijk bestond het alleen uit de drie rijksonmiddellijke 'oerkantons' Uri, Schwyz en Unterwalden. Dit Eedgenootschap heeft bestaan tot 1798, toen het inmiddels veertien

38 T. Maissen, *Die Geburt der Republic. Staatsverständnis und Repräsentation in der frühen neuzeitlichen Eidgenossenschaft* (Göttingen 2006).

39 Vries, 'Frisonica libertas', 238-241.

40 Friesland wordt niet vermeld in P. Blickle, *Kommunalismus. Skizzen einer gesellschaftlichen Organisationsform*, 2 dln. (München 2000).

kantons telde. Toen is het omgezet in een republikeinse eenheidsstaat, precies zoals in hetzelfde jaar in Nederland gebeurde met de Bataafse Republiek. Met toestemming van Napoleon veranderde Zwitserland in 1803 echter al weer in een statenbond (confederatie), een verandering die in de Bataafse Republiek niet heeft plaatsgevonden. Vanaf 1848 is Zwitserland een bondsstaat.

In Zwitserland wisselt nog ieder jaar het presidentschap, net als in de Oudheid het consulaat in de Romeinse republiek en in de bloeitijd van de Friese vrijheid het rechterschap in Friesland. In Friesland resteert van de oude communale vrijheid slechts de vrijheidsreputatie. Of wat daarvan nog over is.

